

'כי האדם עץ השדה' של ליפשיץ וביגר.² הספר מתרכז דווקא באמור בכותרת המשנה – המדויקת יותר – ועוסק בתולדות החורש. למעשה אין בתחומי ארץ-ישראל, וכנראה לא היה גם בימי התנ"ך, יער במשמעותו ברחבי העולם. יש בספרות כמה הגדרות הן ליער והן לחורש, וכבר עמד על כך

2 נ' ליפשיץ וג' ביגר, כי האדם עץ השדה: עצי ארץ-ישראל: מאפייניהם, תולדותיהם ושימושם, ירושלים 1998.

גדעון ביגר

לעתים מרוב עצים לא רואים את היער

אלון טל, כל עצי היער: החורש בישראל, מתקופת התנ"ך עד ימינו, תרגמה רחל אהרוני, בני ברק: הקיבוץ המאוחד, 2014, 351 עמ'

ספרו של אלון טל, שנכתב במקורו באנגלית, עוסק בתולדות היער והייעור בארץ-ישראל 'מתקופת התנ"ך עד ימינו', כלשון כותרת הספר. ספר זה מתלווה לספרים קודמים שעסקו בנושא, וביניהם ספרו הוותיק של יוסף ויץ 'היער והיעור בישראל' וספרם של נילי ליפשיץ וגדעון ביגר 'נלבישך שלמת ירק'.¹ ראוי לציין כי הוצאתם לאור של שלושת ספרי יסוד אלה נתמכה על ידי 'קרן קיימת לישראל', הגוף המרכזי שעסק ועוסק בייעור של הארץ מתחילת המאה העשרים ועד היום.

על אף שמו אין בספר תיאור של 'כל עצי היער' מבחינה בוטנית, היסטורית, גאוגרפית ופול-קלוריסטית, דבר שנעשה בספרים אחרים, ובהם

1 ויץ, היער והיעור בישראל, רמת גן 1970; נ' ליפשיץ וג' ביגר, נלבישך שלמת ירק: הייעור בארץ-ישראל, מאה שנים ראשונות 1850-1950, ירושלים 2000.

הספר 'כל עצי היער' מתאפיין בשתי תכונות בולטות. האחת, ניכר בו שעלה בידי המחבר לממש את רצונו לרכז את כל המידע שנכתב בספרות המדעית והאחרת על נושא הספר. אף שאין לספר רשימה ביבליוגרפית מסודרת, כמקובל בספרות מדעית – והיעדרה מקשה לעקוב אחרי המקורות למידע המופיע בספר – הרי לכל עניין בו נלווים מראי מקום. בחינתם של המקורות מעלה כי אכן נעשה בהם שימוש נרחב, אם כי לא מעט מהדברים שנכתבו בנושא לא מצאו את מקומם בספר.

התכונה הבולטת השנייה היא ההתרכזות בעיקר במה שנעשה בשלושים השנים האחרונות, והדגשה בולטת על פעולתם של עובדי קק"ל (קרן קיימת לישראל, ולא הקרן הקיימת לישראל כפי שמופיע לא מעט בספר!) ואחרים. אמנם המחבר לא נמנע מלבקר את פעולתם של אנשי קק"ל, ובעיקר את מה שנעשה עד שנות השמונים, אך נראה לעתים כי הספר כולו הוא שיר הלל לאנשי קק"ל, שמחבר הספר נמנה עמם, וזאת בנימה המערבת סיפורת ומידע מדעי.

הקוראים עשויים לתהות מה מטרתו של הספר, ולא ברור מהי בסופו של דבר הסוגה שאליה הוא שייך. האם זה ספר של איש ארגון, קק"ל, המנסה לתאר – בהפרזה מסוימת – את פעולות הארגון ולהאדיר את הנהגתו המקצועית? למשל הוא כותב כי אין אזור כפרי בארץ שלא נהנה מסיוע כלכלי ניכר ומתמיכה ומתשתיות מתקציב הפיתוח של קק"ל (עמ' 147-148); האם הדברים נכונים גם למגזר הערבי ולחקלאות הפרטית במושבות? ושמה לפנינו ספר מדעי, המנסה לסקור תופעה מיוחדת וייחודית – כדבריו הנכונים של המחבר – שממנה יכולים הקוראים ללמוד על ייחוד תהליך ייעורה של ישראל ועל הלקחים שהעולם יכול להפיק ממנו.

הספר כתוב בלשון קריאה וברורה ומשובצות בו תמונות. עם זאת בולט חסרונן של מפות

ויץ בספרו. לדעת חוקרים רבים, אין בארץ יערות של ממש, אך יש החושבים כך ויש החושבים כך. מתכונתו של הספר משלבת כרונולוגיה וגישה נושאית. בפרקיו הראשונים יש סקירה קצרה של שלוש התקופות המרכזיות בתולדות החורש בארץ-ישראל, במקביל לחלוקת הנושא בספרו של ויץ שהוזכר לעיל. הפרק השני סוקר את כל פרק הזמן שמן התקופה המקראית עד תקופת השלטון הבריטי בארץ, הפרק השלישי סוקר את פעולות הייעור בתקופת המנדט, והפרק הרביעי עוסק ביערנות בשנים הראשונות של מדינת ישראל, עד ראשית שנות השמונים של המאה העשרים. אצל ויץ, שהיה מעשי אך הוסיף לכתביו נופך ספרותי, מכוונת תקופות אלה בשמות: שורשים, גזעים וצמרות. חלק היסטורי זה תופס כשליש מהספר שלפנינו, והוא מבוסס בעיקר על פרסומים של מחברים שונים, ולא על מחקרים של הכותב, שהוא משפטן בהכשרתו האקדמית ולא היסטוריון, בוטנאי או בעל הכשרה מדעית בתחום היערנות.

שלא כספרים אחרים בנושא, הספר הנוכחי ממשיך ועוסק בשינויים בתפיסת היערות בארץ משנות השמונים ואילך. אך החל בפרק החמישי המחבר עובר לגישה הנושאית, ומכאן והלאה הוא עוסק בנושאים כמו יערות האזורים הצחיחים – אך משום מה לא הזכיר את הפעולות של ממשלת המנדט ואחריה של ממשלת ירדן לייער את אזורי המדבר ממזרח לירושלים, ליד העיר מעלה אדומים של היום – שרפות ועזים, שירותי המערכת האקולוגית בישראל ועוד. חלק זה תופס כשני שלישים מהספר. ניכר שחלק זה נהיר לכותב יותר, ומשתקפת בו הכרתו הבלתי אמצעית את השטח, את האישים הפועלים ואת המערכות החוקיות והמעשיות, וזאת מתוך מעורבותו האישית בתופעות המתוארות ובתהליכי הייעור בתקופות אלה.

כצחיחות (עמ' 19), ולא כך הדבר. על פי האמור בספר, האוכלוסייה הערבית בארץ בשנת 1922 הייתה 375,000 וגדלה בטור גאומטרי ל-724,000 בשנת 1944 (עמ' 64). אך בשנת 1922 היו בארץ כ-650,000 ערבים, ובשנת 1944 הגיע מספרם ליותר ממיליון נפש. לא ברור מהיכן שאב המחבר את הנתונים השגויים שהוא מציג.

המחבר מציין שרק לאחרונה החלו מדינות להבין שיש לחדש את היערות, אך באנגליה ניטע כבר לפני כ-1,000 שנים 'היער החדש' (The New Forest) כדי לחדש את מלאי העצים. נכתב בספר כי אברהם ואבימלך היו אויבים (עמ' 26), וכי התלמוד חובר לפני 2,000 שנים (עמ' 28); נילי ליפשיץ מתוארת כדנדרולוגית (עמ' 28) ובמקום אחר כארכאולוגית (עמ' 32); האטד במשל יותם לא הומלך בסופו של דבר על העצים (עמ' 29); השמדת יערות מעולם לא הייתה אסטרטגית מלחמה (עמ' 33) – אמנם נעשה שימוש בעצי היער כדי לבנות סוללות ומכונות מלחמה אך השמדת יערות לא הייתה המטרה; טיטוס כלל לא ציווה להבעיר באש את אזור ירושלים (שם), ובציטוט המובא שם מדובר על הבאת עצים לצורכי המלחמה ממקומות אחרים כי כבר נכרתו כל העצים סביב ירושלים.

המחבר טוען כמה פעמים כי המחקרים מראים 'שעצי האורן היו תמיד חלק מאסופת העצים המקומית, הרבה לפני שהצלבנים הפיקו מהם הנאה' (למשל עמ' 34 ובסיוכום, עמ' 323) – לא ברור מהי הנאה שאליה מתכוון המחבר, אך מכל מקום בימי הצלבנים לא היו בארץ עצי אורן למעט עצי אורן הגלעין, שרובם גדל בלבנון ולא בארץ. הממלוכים לא כבשו את הארץ (עמ' 34) כי אם גירשו ממנה את שרידי הצלבנים, והם ודאי לא היו בעלי שיטות קולוניאליות (שם), שהרי הארץ הייתה חלק אינטגרלי של ממלכתם, שהשתרעה מצפון סוריה ועד דרום מצרים. בסוף המאה

המציגות את תפרוסת היערות בארץ בתקופות שונות ואולי אף מפות המציגות יערות שונים בהתאם לסוגי העצים שבהם. המפתח האלף-ביתי שבסוף הספר כולל אישים ועניינים, ללא חלוקה נושאת (אישים, מקומות, עצים, אירועים וכו'), ובכל זאת הוא מאפשר לקוראים לרכז מידע בצורה סבירה.

עם זאת יש לציין כי אולי בשל התרגום, אולי בשל אי הכרת העובדות ואולי בשל הרצון לקשט את הכתוב בעיטורים שונים, נפלו בספר שגיאות רבות, ונכתבו משפטים רבים המעלים שאלות אצל קוראים הבקיאים במקצת בנושא. לדוגמה עוד במבוא המחבר מתפאר כי 'יתכן שיש נרטיבים אחרים על העצים בישראל, אבל אני מאמין שהספר הזה מגיש את התיאור המלא ביותר' (עמ' 13). האם יש מקום לדברים אלה? מה הם הנרטיבים האחרים על העצים בישראל? האם מישוהו סיפר סיפור אחר? בפרק הראשון נכתב כי היערות בארץ – אף שמדובר בחורש ולא ביערות – נוצרו על ידי קק"ל (עמ' 15), כאילו רק קק"ל נטעה עצים בארץ. בהמשך הפרקים המחבר מדבר על פעילות הייעור של ממשלת המנדט ושל אגף הייעור הממשלתי במדינת ישראל, עד שמוזג עם קק"ל, ואף מציג טבלה בנושא (עמ' 93, אין בטבלה הסבר מלא). אם כן מדוע יחס את הייעור רק לקק"ל?

גם במספרים נפלו טעויות לא מעטות, אולי מתוך פזיזות. למשל נכתב ששטח היערות בישראל הוא מיליון דונם, שהם 8 אחוזים משטח המדינה (עמ' 16). שטחה של מדינת ישראל הוא כ-22 מיליון דונם, ו-8 אחוזים מהם הם 1.6 מיליון דונם. המחבר קובע כי בעשור 1990-2000 נכרתו מדי שנה כ-80 מיליון דונם יערות בעולם, שטח השווה לשטחה של פולין (עמ' 16-17). שטח פולין הוא 312,679 קמ"ר, כלומר 312,679 מיליון דונם, ולא 80 מיליון דונם. המחבר כותב עוד כי 97 אחוז מקרקעות המדינה מסווגות

השמונה עשרה היה מספר התושבים בארץ על פי הערכה כ-200,000, לכאורה כמו בתחילת המאה השש עשרה (שם). פייר ז'קוטן – ולא מ' ז'קוטן – שיצר את המפה המודרנית הראשונה של הארץ, לא גויס לצבא במסגרת הפלישה הקצרה של נפוליאון (עמ' 35) אלא היה מהנדס צבאי בשירות הצבא הצרפתי; צבא צרפת הגיע גם למצרים, וגם אותה מיפה ז'קוטן.

הכותב אינו מבחין בין השלטון העות'מאני לבין הטורקים, שכמעט לא היו בארץ פרט לעתות מלחמה, וכמובן לא הטורקים יצרו הרס אקולוגי (עמ' 36). הטמפלרים הגרמנים לא באו לארץ כצליינים (עמ' 37) כי אם כמתיישבים (צליין הוא עולה רגל, החוזר למקומו אחרי ביקורו במקום הקדוש), וודאי שלא היו להם בדור הראשון נטיות נאציות, שהרי הם באו לארץ בשנות השבעים של המאה התשע עשרה, והנאצים עלו לשלטון בשנת 1933. מוזר שאין הכותב מזכיר את הטמפלרים כיוזמים – אולי הראשונים – של הבאת איקליפטוסים לארץ; עצי איקליפטוס ניטעו לאורך נחל האיילון למלחמה בקדחת במושבה שרונה. לא ידוע לי שחלוצי התנועה הציונית באו ארצה 'חדורי שאיפות ירוקות' (עמ' 38), ואולי זו הפרזה של המחבר. שלא כפי שנכתב בספרות הפופולרית, השלטון העות'מאני במלחמת העולם הראשונה לא גרע עצים ללא הבחנה (עמ' 39). היער בחדרה נכרת בהדרגה ובצורה מבוקרת, ומתוך הקפדה על כריתה שתאפשר צמיחה, ובני המושבה קיבלו פטור משירות צבאי בשל העצים שסופקו; עצי אלון ואלה שהיו בחורשות האלונים בקרקעות הטמפלרים בגבעות טבעון נכרתו על פי חוזים מסחריים שנעשו עם בעלי הקרקע.

המחבר טוען שהיה מחזו שנקרא ארץ-ישראל העות'מאנית, ושכלל את הגדה המערבית (עמ' 41), ולא היא, שהרי לא היה באימפריה העות'מאנית מחזו או נפה שנקרא פלסטין. אולי התכוון הכותב

לארץ-ישראל המנדטורית והעביר מושג זה לתקופה העות'מאנית? במלחמת העולם הראשונה לא היו בעלות הברית (עמ' 41) – מושג ששימש במלחמת העולם השנייה – כי אם מעצמות ההסכמה. לא ברור מה הם 'קברות מסתוריים של נביאים' (שם). מרבית תצלומי האוויר משנת 1917 נעשו דווקא על ידי הטייסת הגרמנית ולא על ידי מטוסים בריטיים, והבריטים מעולם לא 'פלו' לפלשתינה' (שם), שם ניתן לארץ רק בתקופת המנדט. לא ברור על סמך מה המחבר קובע שהבריטים וגם ההתיישבות הציונית שאפו ושואפים עד היום להחזיר את שטחי החורש מימי התנ"ך (עמ' 42). מעולם לא היו בארץ יערות כפי שיש בה היום, הן מבחינת ההתפרסות בשטח והן מבחינת ריבוי מיני העצים, ומעולם לא הייתה רומנטיקה של 'השב ימינו כקדם' בכל הנוגע ליער.

הוזכרו כאן בעיות רק בארבעים העמודים הראשונים, ועשרות ויותר כמותן מפוזרות לאורך הספר. למשל המחבר טוען כי מדינת ישראל מכרה לק"ל 2.2 מיליון דונם של אדמות נפקדים (עמ' 110), אך למעשה נמכרו רק 1.25 מיליון דונמים, ולכן לק"ל יש היום כ-2.6 מיליון דונם, שהם כ-13 אחוז משטח המדינה ולא כמספר הנקוב בספר. לק"ל קנתה אדמות בכסף מלא במחיר השוק רק עד הקמת המדינה. גם הביטוי המופיע תדיר בספר, 'יערות קק"ל', איננו נכון, פרט ליערות שניטעו על אדמות קק"ל, אך רוב היערות בארץ כיום נטועים על קרקע השייכת למדינה, וקק"ל רק שימשה כקבלן ליצירת היער, ולפיכך אלה יערות המדינה ולא יערות קק"ל.

ראוי לציין כי טעויות והגזמות אלה אינן פוגעות בתוכן השוטף, בהבנת הנושא ולימודו, אך הן מעוררות תהיות באשר לאמינות הנתונים ולערכו המדעי של הספר.

נראה גם כי הספר לא עבר הגהה מדוקדקת. למשל ההערות בפרק השישי אינן מתאימות

לנושא הנדון. לעומת זאת בחלק הראשון יש טעויות קטנות רבות, ומן הראוי היה לתקנן לפני פרסום הספר.

נראה כי 'כל עצי היער' מתאים לקוראים המבקשים לדעת יותר על החורשים הנאים המעטרים בעיקר את האזורים הגבעיים וההרריים של הארץ, או נכון יותר של המדינה, שהרי במודע אין המחבר עוסק בשטחי הרשות הפלסטינית ובנטיעות שיזמה ממשלת ישראל מעבר לקווי שביתת הנשק. הספר מעמיד בפני הקוראים את הדילמות הנדונות בקרב אנשי הייעור בארץ, וזאת מתוך רצון להביא לידיעת הציבור הרחב את המהלכים והסוגיות שבהם מתחבטים אנשי הייעור, המוציאים לפועל את יצירתו של אחד הסמלים הייחודיים של הארץ. די אם אזכיר שמדינת ישראל היא כיום אולי המדינה היחידה בעולם שבכל שנה יש בה יותר עצים משהיו בשנה הקודמת. הספר חשוב והיה יכול להיות גם בעל ערך מדעי רב יותר, אילו הקפיד יותר המחבר על ניכוש העשבים הלא מתאימים ש'התגנבו' לחורש הישראלי.

למספור בגוף הפרק, וכך צמודה לציטוט משיר של נעמי שמר הפניה להערה 77 (עמ' 170), אך מראה המקום לשיר מופיע בהערה 78, וחוסר התאמה זה קיים לאורך כל הפרק.

ראוי להוסיף כי המחבר משלב בספר לא מעט דעות אישיות, בהתאם לתפיסותיו הפוליטיות, ומציג אותן כעובדות. למשל הוא קובע בעניין הברווים בנגב בשנת 1948 כי 'חלקם בחר לעסוק בחקלאות ביישובי קבע' (עמ' 227). מצב זה כנראה לא היה קיים והוא מצוי בדיונים משפטיים, שעד היום לא הניבו שום הוכחה ליישובי קבע חקלאיים ברדווים בנגב לפני 1948, אך המחבר הולך לגישתו הפוליטית. הברווים אכן משרתים בצה"ל (שם) אך רק בהתנדבות ותמורת שכר לא קטן, שלא כמו היהודים, הדרוזים והצ'רקסים, החייבים בשירות חובה.

חלקו העיקרי של הספר, שבו המחבר כותב מניסיונו האישי כחבר במערכות שונות שעסקו בייעור או מסתמך על פגישות וסיוורים בשטח, הוא חלק חשוב ומעולה ותורם תרומה משמעותית